

ש: זה משכנע שזה של ר' חיים, כי יש לנו פה אפילו 'צוויי דינים' ב'העלהו שם לעולה', דין בהעלאה ודין בשחיטה...

ת: כן, יש פה גם 'צוויי דינים'. אבל כנראה משהו שם שמע חצי וורט, ואני שמעתי את זה מפי מי ששמע את הוורט המלא מפיו.

הטרמינולוגיה של מצוה והבטחה הם של החזון איש ושל ר' חיים, בנפרד. גם הרב זוין אמר לי שזה שהגרסא המקובלת קצת חלשה ולא כל כך נראית לו, אבל הוא היה חסיד ולא היה לו עניין לתרץ את ר' חיים. הוא קיבל את זה מהמסורת הבריסקאית המאוחרת, אבל השואה-כבר טשטשה את הזכרונות שלהם. לכן זה רק כמעט מה שהם אומרים, ולא בדיוק. הם אבדו את העוקץ, והפכו את זה לרעיון של משמעת עיוורת. ר' חיים אמר שאם יש סתירה בין מצוה למצוה - חפש תשובה, גם אם אין לך מן המוכן. ההבטחה יכולה רק לסייע בהבנה.

הביקורת על בריסק

החזון איש ראה את עצמו כבודד. הוא לא כנראה זכה להערכה רבה בוילנה, מפני שדרך הלימוד שהייתה נפוצה אז, דרך הלימוד הבריסקאית - לא הייתה מקובלת עליו. אני מכיר גם את ההגהות על חידושי ר' חיים. אני הרי למדתי איתו כשזה נוצר, אני יכול לספר לך הרב על כך. אני הייתי בתוך התהליך הזה. אגב, פעמים רבות כתוב בספרי חזון איש 'וחכם אחד אמר', 'וחכם אחד השיב'; במקוריהם כתוב 'והרצאיי' [=ר' צבי אריה יהודה], והמדפיסים החליפו את זה ב'וחכם אחד'. ובסוף כתוב לפעמים 'ושפתיים יישק'. הוא היה מקשיב לניתוח שלי.

אני הייתי ממש בתוך התהליך הזה. אני ראיתי אותו כותב את ההערות האלה, הוא היה מדבר איתי. ההערות על הספר של ר' חיים נוצרו באותו זמן. הוא רצה להתמודד עם העובדה כדי להסביר צדוע מצד אחד הוא העריץ את ר' חיים - והייתה בו הערצה גדולה אליו - ומצד שני מדוע בכל זאת את דברי התורה של ר' חיים הוא אינו מקבל. הייתה בכך מגמה ברורה. הוא לא היה הולך ולומד את ר' חיים לשם לימוד. זה מתאים לבחור ישיבה. אלא המצב היה שהיו באים אליו תלמידים לדבר בדברי תורה - מפוניבז' למשל - והיו מזכירים הרבה סברות של ר' חיים, ואז הוא - שהיה אדם מסודר - הרגיש שכדי שמשנתו תהיה סדורה וידע להתמודד עם דבריו אין לו ברירה אלא לעבור על ר' חיים. הוא לא אהב את זה, זה לא משך אותו. כשהיה בא משהו ואומר 'שני דינים', זה צרם לו. גם הוא משתמש בזה כשצריך, אבל לא כמו בישיבות. גם אני דברתי איתו על זה. אבל הוא הרגיש שכך הדבר, הוא הרגיש שאין לו מנוס אלא לעבור על ר' חיים, ולהגיב. זה בודאי היה בשבילו תענוג, מפני שאלו דברים שענייננו אותו. לכן הוא עבר על הספר ורשם, בכתב ידו היפה, הערות על הגליון. הוא נתן לי את הספר לקריאה, ואני זוכר שחשבתי בלבי: הוא סומך עלי ונותן לי אוצר שכזה, עותק יחיד. תמיד חשבתי בלבי 'הלואי שידיפסו את זה', ושמחתי לימים לראות שהדפיסו. הוא נאלץ לעבור על ר' חיים, כי ראה שהתקופה היא כזו שבני תורה שקועים בר' חיים, חחרים על דבריו, והרבה פעמים הם אמרו לו דבריו שלא התקבלו על דעתו, אז - דווקא משום שהעריץ את ר' חיים - החליט להכירו מקורב.

אמונה ובטחון

גם את ספר אמונה ובטחון ראיתי עוד לפני שהודפס. הייתי עד להתהוותו.

ש: את אמונה ובטחון הוא כתב בארץ? אני שיערתי שעוד בליטא.

ת: לא, בארץ! לפחות את רובו. הוא היה משוחח איתי על הדברים האלה. אמונה ובטחון הוא כנראה גם ליקוט של דברים שכתב בזמנים שונים. היו כל מיני דברים שלא מצאו חן בעיניו בנובהרדוק, הרבה דברים. הוא נתן לי לקרוא את זה. זה היה בערך כשהייתי בן 18, אחרי השואה. אינני יודע אם אז הוא כתב את זה, אבל אז הוא הראה לי את זה. אני כמעט בטוח, שחלקים גדולים מזה נכתבו אחרי השואה.

השואה

החזון איש הוא לא אחד שישנה את דעותיו בגלל השואה. אין מה לחפש אצלו post-holocaust theology. אין דבר כזה אצלו. ודאי שזה ציער אותו, הוא היה עדיין המום מהשואה, אבל אני לא חושב שהוא היה משנה כמלוא נימה את דעותיו.

אישים - הרבנים גורן, עמיאל, כשר, הרצוג, טיקוצ'ינסקי.

הוא העריך ברי' חיים את אהבת-ישראל שבו, אבל הוא התנגד לדרך הישיבות. כהיו באים אליו ראשי ישיבות, הוא לא אהב לשמוע אותם. אגב, היו רבנים שהוא לא חבב במיוחד, בלשון המעטה. --- /כאן התייחס ד"ר יהודה לאחד הרבנים הללו/. את הרב עמיאל הוא לא אהב בגלל הספר 'המידות לחקר ההלכה', הוא לא אהב את הספר הזה. מישוהו סיפר לי שביקר את החזון איש בבית בשבת. הוא ראה את הספר של הרב עמיאל 'המידות לחקר ההלכה' על הרצפה, כנראה שנפל. הוא התכופף להרים אותו, ואז החזון איש אמר לו 'מוקצה!'. אינני זוכר מי מסר לי, אבל אני זוכר שזה מישוהו מתלמידיו, אדם נאמן. יכול להיות שזה היה הרב נתן שולמן, בנו של ראש ישיבת סלובודקה. הוא היה גדול מאוד בתורה, ודבק בחזון איש. הוא היה שונה מאוד מאביו, ובמשפחתו לא כל כך היו מרוצים מהתקרבותו אל החזון איש. --- /כאן התייחס ד"ר יהודה לרב נוסף שהחזון איש שנא, לדבריו/. לגבי הרב הרצוג, אינני יודע. באופן אישי אני חושב שהוא העריך אותו. מבחינה תורנית - ליהודי עם צילינדר היה קשה לו להתייחס במישור הזה... את הרב הרצוג הוא כיבד מפני שהוא מתך בישיבות. הוא אהב, אבל לא העריך מאוד, את הרב טיקוצ'ינסקי. אני הייתי באותה תקופה שכל עניין קו התאריך עלה לדיון, למדתי איתו את הנושא. הוא אהב את הרב טיקוצ'ינסקי כבן-אדם, אבל חשב שאין לו הגיון זך, הגיון מופשט. הוא תפס משהו מסגנון המחשבה הירושלמי, שגם אני הבחנתי בו: קשיחות מסויימת, חוסר-תחכום. החזון איש היה מתוחכם. תאמר מה שתאמר עליו, על המחשבה שלו, ברור שהוא היה מתוחכם. לכן הוא הסתכל על אלה בזלזול. את ר' אהרן קוטלר אני חושב שהוא העריך מאוד, בעיקר הודות לפעילותו בהרבצת תורה.

יחסו אל הנוער

כאשר עלה עניין קו התאריך הוא שלח להם מברק 'אכלו ברביעי וצומו בחמישי ואל תחשוש לשום דבר'. אני הייתי אז בתוך העניינים. יכול להיות אפילו שאני שלחתי את הטלגרמה. הוא היה שולח אותי לפעמים למשימות כאלה. הוא לא היה נייד, והייתי ממש משרת אותו. למדתי איתו את הנושא, אני מכיר אותו מכל הצדדים. אני מכיר ממש את הניסוח. הוא חשב שזה איסור לצום יומיים. הוא שלח את הטלגרמה, ולא היה אכפת לו מה שאחרים אומרים בינתיים. הוא היה בודד, זאב בודד. הוא דיבר אתי על זה, על הבדידות שלו. ילדים לא היו לו, ולכן הוא טיפל הרבה, והרעיף אהבה רבה, על ילדי אחותו. לכן הם יצאו גדולים, הוא טיפח אותם. הוא היה גם גוער בהם כשצריך. הוא אהב ילדים, הוא בכלל האמין בבני נוער. הוא היה הולך כמעט לכל בחינה בתלמודי התורה של בני ברק שהיו מזמינים אותו. הייתי שואל אותו למה, והוא היה אומר: 'זה הדור, כאן זו תורת אמת'. הוא האמין בהם, הוא שמח בהם. כשהוא היה בוחן ילדים הוא היה שואל שאלות קלות במיוחד, כדי שהילד ישמח שהוא יכול לענות.

הוא תמיד יותר נהנה לדבר בדברי תורה עם אדם צעיר, שהוא עוד תמים וישר ומחפש את האמת, יותר מאשר עם ראש ישיבה, שכבר יש לו דרך של פלפולים. הוא לא אהב פלפולים, הוא היה אומר לי שזה ביטול תורה. כשהיו באים אליו לדבר בדברי תורה היתה לו בעיה מה לעשות כדי לא להעליב את האדם. הוא לא רצה את זה.

הקטע ב'מעשה איש' הוא סיפור טוב, וזה מראה שהוא לא ראה בשמיעת דברי התורה של פוניבז' חלק מלימוד התורה שלו אלא חלק מביטול התורה שלו. הרי אדם חייב גם לבטל זמן, לנוח בין פרשה לפרשה. בכך הוא היה משתעשע, כי זה הרבה פעמים עורר בו גיחוך, הוא לא באמת העריך את הדברים הללו, את המהלך הישיבתי הוא לא אהב. ראשי הישיבות ידעו את זה, למרות שהוא שלח אליהם תלמידים בשל רצונו להרבות ישיבות, וכל מי שקורא את ספריו רואה את זה, שיש לו סגנון אחר. אני מתפלל שעכשיו החלו ללמוד את ספריו בישיבות. לדעתי, זה ירים את קרן התורה בסופו של דבר. היום אני רואה שהוא היה סרקסטי מאוד, אבל הוא ידע לעטוף את זה בעדינות.

אישים - ר' וועלווילה מבריסק

על יחסו לר' וועלווילה מבריסק אני אספר לך סיפור. יום אחד ר' וועלווילה בא לבני ברק בשביל איזה עניין, והחזון איש אמר לי: 'אני רוצה לבקר את ר' וועלוויל. הוא בא לעיר צריך לבקר אותי. שאלתי אותו למה, הרי נהוג שהאורח הבא לעיר הוא שבא אל הרב לבקרו. אבל החזון איש ענה לי: 'הוא אדם קשה, ער איז א נערוועזער, אז כדי שלא לגרום לו בעיות אז אני אבוא אליו, שלא יצטרך להתעצבן'. בעצם מה שהוא אמר הוא, שלר' וועלווילה תהיה בעיה אם הוא יצטרך להגיע אליו [אל החזון"א], ואילו לו לא תהיה בעיה ללכת אל ר' וועלווילה - הליכה הייתה חשובה לו - אז למה לא. מה שזה מראה הוא, שהוא היה נימוסי כלפיו, אבל ידע שלר' וועלווילה היו בעיות-אישיות. אני הייתי אצל ר' וועלווילה, והוא קיבל אותי בחיבה, הוא ידע שאני לומד עם החזון איש. הוא גם ידע שאני קרוב שלו [צאצאי ר' חיים מוולוז'ין]. אבל הוא היה אדם עצבני, וגם החידושים נראו לי כמעוקמים ('קוועטש').

לחזון איש לא היה ש"ס ווילנא. אז ש"ס ווילנא היה לעשירים בלבד. אם לא היו לו תיקונים, הוא היה אומר 'אז אין לי התיקונים האלה'. לחזון איש לא היה כסף מטעמי אידיאולוגיה, הוא לא רצה ליהנות מן הבריות. בסוף ימיו היה לו משהו שדאג לו קצת מבחינה כלכלית, זה היה בנדיקט. אולי היה גם הלפרין, לי זכור בנדיקט. לבריסקער היה, כנראה, תומך עשיר שדאג לו לש"ס ווילנא.

יחסו אל המוסר'ניקעס וידיעותיו במדעים כלליים.

אל ר' וועלווילה החזון איש התייחס בסלחנות, אבל את בעלי המוסר הוא לא אהב. היום אני רואה כמה שהוא צדק, הלא אין אדם עומד על דעת רבו אלא אחר ארבעים שנה. הוא היה מדבר איתי על זה. הפולמוס על זה בארץ ישראל לא היה חם, אבל את החזון איש זה הטריד. הוא חשב שהישיבות של בעלי המוסר מבזבזים את הזמן על אוי-אוי-אוי. הוא גם האמין שההלכה, אם אתה מאפשר לה לפעול, כבר מעדנת את המוסר.

חשוב היה לו להדגיש, שהמוסר נקבע על פי ההלכה ולא ההלכה על פי המוסר. המוסר קובע, שלא תקח מה שלא שייך לחברך; אבל מי קובע מה שייך לך ומה לחברך? - זו ההלכה. בסופו של דבר, המוסר כפוף להלכה. לגבי תיקון האופי והמידות, הוא חשב, שהדקדוק בהלכה הוא שיוצר את המשמעת הפנימית.

שוחחנו על כך, והוא היה מספר לי על בעלי המוסר, על האכזבה שלו מהם. הוא לא אהב את השיחות שלהם. הם היו לוקחים מאמרי חז"ל מפרשים אותם כפשוטם ומראים שהנגיעה משבשת את דעת האדם. כל דברי התורה של הסלובודקאים, למשל: הוא היה עושה צחוק מזה. הוא היה מראה לי שהם לא הבינו. למשל, לגבי השוחד. מה זה שוחד? - לא מדובר במידה שבאדם, אלא דין בהלכה. יש התייחסות בהלכה לגבי שוחד, ומה שקובע מהו שוחד זו ההלכה.

ש: הוא תקף בעיקר את נובהרדוק, נכון?

ת: בהתחלה [בשנים הראשונות שלו בבני ברק, תרצ"ג-תש"ז], כשהוא גר למעלה, על יד רחוב רבי עקיבא, ונובהרדוק הייתה למעלה [על גבעת רוקח], הוא לא סבל אותם. אבל הוא גם לא אהב את סלובודקה. היה מקרה, שאחד הנכדים של ר' אייזיק שר, שהיה צעיר ממני, התקרב אל החזן איש והחזן איש חיבב אותו מאוד. אבל בסלובודקה ראו בזה פחיתות כבוד. החזן איש לא היה איש תנועת המוסר, וחוף מזה הוא היה, כמו שאומרים, מפשוטי העם. בסופו של דבר הוא היה עממי, והם, בעל המוסר [של סלובודקה] יצרו מין תיאוריה של התנשאות: ללכת בגאווה, בראש זקוף, בלבוש מהודר - 'כבוד האדם'. זה לא היה תמיד 'כבוד האדם'. זה היה פחות כבוד האדם ויותר כבוד עצמי, והחזן איש לא היה נגוע בשום שאיפה של התנשאות וכדומה. זה בכלל לא עניין אותו.

מעבר לזה, הוא לא אהב את האופי הפסימי של המוסרניקעס. זה היה מנוגד לאופיו. תמיד הייתה שרויה עליו בת-צחוק, חיוך. בסוף ימיו, לאחר השואה, ראו עליו כאב. הוא לא ידע להתמודד עם השואה. בשבילו זה היה עוד פוגרום בקנה מידה יותר רחב, אבל פוגרומים - אנחנו יודעים - זה דבר שקורה, 'בידוע שעשו שונא ליעקב'. אגב, מאמר חז"ל זה הוצא מידי פשוטו (ואכמלי"ה).

עוד דבר שהוא לא סבל במוסרניקעס זה התפיסה הפסיכולוגית שלהם. הוא קרא בידיש הרבה ספרי רפואה והרבה ספרי פסיכולוגיה. הוא קרא אותם בחוף לארץ בידיש. הם אמנם נוצרו ע"י משכילים, אבל כל זמן שהמשכילים האלה עסקו לא בעניינים תורניים אלא בעניינים כלליים כנראה הוא חשב - ואולי גם רבו אמר לו - שהוא צריך לדעת את הדברים. הוא היה בקי ברפואה של תחילת המאה ה-20. הוא לא היה בקי ברפואה המודרנית, אבל היה מספיק בקי כדי שיוכל גם ללמוד דברים חדשים. ידיעותיו הרפואיות המפורסמות - אין בהן שום מסתורין. האדם הזה בא כשהוא מלא וגדוש בספרים בידיש על פסיכולוגיה ועל סוציולוגיה ועל רפואה.

ש: הוא סיפר לך על כך?

ת: כן, הוא סיפר לי על זה!

ש: גם פילוסופיה הוא קרא?

ת: אני חושב שגם פילוסופיה. הוא ידע אריסטו. הוא בודאי ידע על מיהם גאלינוס והיפוקראטס.

ש: יש בכתביו רמזים לכך שידע על הובס ועל קאנט. האם נראה לך שכן היה?

ת: אני בטוח שהוא ידע. ללא ספק. הוא קרא בידיש על זה. הוא גם היה מזכיר את זה. הוא גם קרא עתונים של משכילים. הוא שנה את המשכילים, ובתולדות ההשכלה הוא יכול להיחשב לאחד הרבנים שנטו להם איבה - כמו גם ר' חיים עוזר - אבל הוא היה בקי בדברים.

יש בו הרבי ניצוצות של מקורות. הוא בודאי למד קצת. אני חושד בו, שהוא ראה ספרים כאלה בידיש. לא ראיתי אצלו ספרים כאלה, הוא גם לא סיפר לי על כך, אבל רמז לי. כל זה לא היה בארץ, כל זה היה בוילנה. בארץ הוא כנראה כבר הרגיש את תפקידו רק בלימוד תורה. זה היה כל חזון חייו, הוא אהב ללמוד תורה. ראית אדם עני, ואור זורח על פניו. הוא היה תמיד מאושר. לא ראיתי את החזן איש מעולם עצוב. ראיתי אותו רציני, אבל אף פעם לא מדוכא או רוגז. הוא יכול היה להיות תקיף, אבל אף פעם לא יצא מכליו, תמיד דיבר עם אנשים בנחת. זה אחד הדברים שהרשימו אותי. יש ראשי ישיבות שמתחרים ביניהם מי יצעק יותר. הוא לא. גם כשהוא אמר דברי תורה, זה היה בנחת, בשלוה. זה היה אחד הדברים הנפלאים, מאיפה הוא שאב את סיפוק הנפש שלו. הוא היה איש דתי מאד, במובן העמוק של המילה. לא כל ראשי הישיבות שהכרתי היו כאלה. היו ביניהם גם כאלה שהיו חדורי תאוות כבוד ושלטון. הם רצו להיות ראשי ישיבות. היו כאלה. אולי לא יפה להגיד, אבל כך התרשמתי.

הוא ידע מספיק פסיכולוגיה כדי להבין, שבעלי המוסר מחטשים כל כך בחטאים שלהם, עד שהחטאים לעתים קרובות מתגברים עליהם. את זה טענה גם החסידות. הם כל הזמן שקועים במרה שחורה,

באוי-אוי-אוי. הוא לא העריך את זה. הוא אמנם היה ליטאי, אבל הוא לא דגל בעקרון של 'מצות העצבות'. להיפך, הוא דגל במצות השמחה. אגב, גם ר' איסר זלמן [מלצר] היה תמיד שמח. אבל ר' וועלווילה היה תמיד עצוב.

התמודדותו עם קשיי-אמונה - מנין בריאת העולם.

ש: האם הוא סיפר לך על נעוריו? על עברו? אולי על איזשהו משבר-אמונה שהוא עבר בצעירותו?
 ת: גם אם הוא עבר משבר-אמונה, לי הוא לא היה מספר על זה מפני שהוא ידע על זה שיש לי עצמי משבר-אמונה. על השאלות שהתעוררו בי, הוא עמל קשה כדי לשכנע אותי. לדעתי זו הייתה מלחמה דון-קישוטית. אני הטלתי ספק במנין בריאת העולם, לא על בסיס מחקרים גיאולוגיים, אלא על בסיס הטענה, שיש בעיה במנין השנים שבמקרא. גם חז"ל עוסקים בזה בעבודה זרה דף טו (ואכמליה). ואם כך, אז יש להרחיק את בריאת העולם בכמה שנים. ואני טענתי: אם אתה מקדים את בריאת העולם בשנה אחת, אתה יכול גם להקדים אותה במיליונים. החליטו לקבל מנין מסויים, לגבי מנין ימי בית ראשון, בית שני, ומלכות פרס - ואחרי זה זה כבר מסתר. בזה התחיל כבר עזריה מן האדומים ב'מאור עיניים', ואפילו זאב יעבץ, ההיסטוריו החרדי הנשכח. הוא ניסה לשכנע אותי, שאי אפשר לפקפק בדברי חז"ל בשום דבר. אז הוא טען, למשל, שייתכן שהמלכים הולידו בגיל שבע, וכל 4 מיני טענות כאלה. הוא ניסה לתרץ את כל הדחקים שמנין בריאת העולם עורר. ואני הייתי משוכנע שהוא לא צודק. יש איזה קטע שהוא כותב את מנין השנים שבמקרא. זה כמעט בודאות חישוב שהוא עשה בשבילי, כי מיד אחרי הלימוד הוא היה יושב וכותב את הדברים. אני זוכר שהוא עשה דחקים כאלה, ואני הראיתי לו שזו לא יכול להיות. מנין פרס אינו מתקבל על הדעת, וזה מקלקל את הכל: את קידוש החודש, את זמן תליית המאורות. והוא היה חייב לשכנע שהכל אכן בסדר.
 היה עוד דבר שהתווכחנו עליו. אני שאלתי אותו את כל השאלות. זו שאלה של ביקורת המקרא, בעצם, וגם על זה הוא כתב. כל מה שהוא כתב בעניינים האלה היה כדי ליישב את הקושיות שאני העליתי. היה לו נסיון נואש להציל שני מושגים השקפתיים שאנחנו נשענים עליהם, והוא חשב שאם אינך מקבל אותם אז אתה עוזב את היהדות. בעיה אחת זה העניין של מנין בריאת העולם (כנ"ל).

ספרים חיצוניים

מישהו כתב ספר, שלימדו ממנו בבתי הספר החרדיים, ושבנו כתוב כי דעת חז"ל היא כך ודעת החוקרים היא כך. מישהו הלשין, הראה לו את הספר, והוא נרעש: אין דבר כזה! הוא מיד נתן הוראה שאין להשתמש בספר הזה. אותי זה הרגיז. אסור לכתוב כך? - הרי זה נכון! - לדעתי, המשבר של השואה נתן בו את אותותיו. זו היתה תקופה קשה מאוד בחייו. הוא איבד את כל הקשר שלו עם העולם שהוא הכיר. כבר כאשר נפטר ר' חיים עוזר, הוא דיבר על זה בכאב רב, אני זוכר שהוא דיבר איתי על זה. כנראה שגם ר' חיים עוזר מאוד אהב אותו, והעלה אותו לתודעה.

אישים - יחסו לאחרונים'

הוא העריך מאוד את ר' חיים עוזר. אני אגיד לך את מי הוא העריך מאוד בלימוד תורה: הוא העריך מאוד את המהרש"א, תמיד למדנו אותו; הוא העריך מאוד את המהרש"ל, ושואל באחת האגרות אלי למה לא אחזור ללמוד את בבא קמא עם 'ים שלמה'; והוא העריך מאוד את ר' עקיבא איגר. אלה שלושת האחרונים. ככה, מעבר להם, הוא לא העריך אחרונים, הוא לא התייחס לאחרונים, חוץ מר' חיים שהוא התפלמס עימו.